

JOHAN SNEL

Abraham Kuypers,
een leven in de
journalistiek

{ EEN ALTERNATIEVE BIOGRAFIE }

Boom – Amsterdam

Voor Tineke, Carolijn en Oscar

Deze uitgave is tot stand gekomen dankzij financiële bijdragen van het Kuyperfonds, fonds nwo, de Gravin van Bylandt stichting, het Hendrik Mullerfonds en de J.E. Jurriaanse stichting

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

Omslagfoto: Kuyper als journalist op de cover van de *Katholieke Illustratie* t.g.v. zijn 75ste verjaardag in 1912. Volgens hemzelf 'het beste portret ooit'.

© 2023 Johan Snel | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2446 265 0

NUR 680

www.boom.nl

INHOUD

Inleiding: een journalistiek reuzengebergte 7

{ 1 } Journalist 19

{ 2 } Onder journalisten 69

{ 3 } Wat schreef Kuypers? 125

{ 4 } Waar? De rol van plaatsen en reizen 187

{ 5 } Kuypers en de doorbraak van de journalistiek,
1869-1914 229

{ 6 } Theoretische beschouwingen 281

{ 7 } De grenzen van de stijl 331

Conclusie en slotbeschouwing: journalist
en pluralist 381

Dankwoord 403

Noten 407

Literatuur en bronnen 469

Bijlagen 483

Register 501

Portretfoto uit 1874 van de jonge journalist die zojuist Kamerlid is geworden.

Inleiding: een journalistiek reuzengebergte

Ondanks diepe dalen van tegenslag en afgronden van nederlaag was hij de enige parlementaire journalist, die het dankzij zijn niet aflatende journalistieke arbeid tot minister-president bracht, en wiens journalistieke reuzengebergte nog steeds op een nauwgezet onderzoek wacht, waartoe een mensenleven nauwelijks voldoende zal blijken te zijn!

George Puchinger (1987)¹

Was Abraham Kuyper (1837-1920) eigenlijk wel een journalist? Hij zelf vond, in elk geval, van niet. Op zondag 30 december 1900, nota bene als voorzitter van de Nederlandsche Journalisten-Kring (NJK), de eerste landelijke journalistenvereniging en voorloper van de huidige Nederlandse Vereniging van Journalisten (NVJ), schreef hij een formeel verzoekschrift, gericht aan de NJK-commissie die lopende lidmaatschapskwesaties moest behandelen. Zijn verzoek was tot buitengewoon lid te worden verklaard, omdat zijn statutair vereiste hoofdbezigheid niet die van journalist was, maar hoogleraar.²

Het was typisch Kuyper. Als voorzitter had hij de discussies geleid over nieuwe statuten, de inzet van een beweging om van de gezellige herenclub NJK meer een vakbond van journalisten te maken.³ Het was een wijziging die Kuyper zelf voluit steunde: ze paste in zijn ideeën over de zelfredzaamheid van maatschappelijke kringen, de spreekwoordelijke soevereiniteit in eigen kring, die ook moest gelden voor de kring van journalisten. Als het aan hem lag, zou er in de Nederlandsche Journalisten-Kring voortaan geen plaats meer zijn voor de directieleden van bladen, en ook niet voor hoofdredacteurs.

De commissie oordeelde evenwel anders. Het was haar gebleken dat de anonieme reclamant hoofdredacteur was van

De Standaard en van *De Heraut*. Ze overwoog verder dat de roep die in het hele land uitging van de journalistieke werkzaamheden van de reclamant dermate groot was, dat er een homerisch gelach zou opstijgen als de NJK hem niet tot zijn gewone leden zou rekenen. De commissie meende dat als deze journalistieke werkzaamheden geen recht gaven op het lidmaatschap van de NJK, geen enkele Nederlandse journalist daarvoor in aanmerking zou komen. Ook gaf ze ter overweging dat er ‘bizardere en bevoorrechte personen van buitengewonen geestesaanleg en energie’ konden bestaan, die meer dan één hoofdbezigheid hadden.

Ergo, het verzoek van de anonus werd afgewezen en deze kon gewoon lid blijven, ware het niet dat hij inmiddels premier was geworden en afscheid had moeten nemen van de NJK, die hem bij acclamatie tot erevoorzitter had benoemd.⁴ De anekdote maakt duidelijk dat naar de normen van zijn eigen tijd Kuyper in alle opzichten gekwalificeerd was als journalist. Zeker toen hij tot voorzitter van de Nederlandsche Journalisten-Kring werd gekozen, op tweede kerstdag 1898, en hij zich ontpopte als een voorvechter van de rechten van journalisten, kon hij in die kringen – de NJK omvatte zowel hoofdredacteurs als verslaggevers – niet meer stuk.

Er moet dan wel een kwalificatie bij. Zoals in hoofdstuk 5 breder uitgemeten, was een ‘reflectieve stijl’ lange tijd overheersend in de Nederlandse journalistiek.⁵ De reflectieve stijl onderscheidde zich van de langzaam opkomende nieuwsstijl door een grotere nadruk op vorming en opinie. Zeker rond 1900 was deze stijl dominant bij een groot aantal Nederlandse dagbladen, niet alleen de antirevolutionaire, maar ook bij katholieke, liberale en socialistische, om de dominante stromingen te noemen. En Kuyper kon in het algemeen doorgaan voor de kampioen van de reflectieve stijl, zeker in de ogen van zijn mede-NJK-leden.

Onder journalisten

Ook uit zijn afscheidsbrief van maandag 5 augustus 1901 bij de aanvaarding van het premierschap, zijn nieuwe hoofdbezigheid, bleek dat Kuyper zich bijzonder thuis had gevoeld in de

kring van journalisten.⁶ Dat hij zich ‘berooft’ zag van het voorrecht nog langer lid te zijn van de NJK was geen loze kreet. Ook in de rest van de brief blijkt het plezier dat hij aan zijn NJK-lidmaatschap had beleefd: ‘Ik heb onze Nederlandsche Pers lief en ben jaloersch op haar eere, en in uwen *Kring* en in uw bestuur mocht ik steeds zulk een sympathie en zulk een vertrouwen vinden, dat het verkeer in uw midden mij steeds een verkwikking voor het hart was.’ Kuyper, kortom, had zich te midden van zijn confrères senang gevoeld en het afscheid viel hem zwaar. Onder journalisten was Kuyper in zijn element.

Een zeldzame kritiek op zijn rol als hoofdredacteur stond na zijn afscheid van de NJK te lezen in het *Soerabaijasch Handelsblad*.⁷ Volgens de auteur, de Nederlandse correspondent Henri Pisuisse die schuilging achter het pseudoniem ‘Halifax’, was Kuyper ‘nog minder journalist dan ik het ben, alléén door mijne medewerking aan het *Soerabaijasch Handelsblad*’.⁸ Kennelijk zag Pisuisse alleen verslaggevers als ‘echte’ journalisten, hoofdredacteurs – hij was zelf hoofdredacteur geweest van de liberale *Middelburgsche Courant* – niet zozeer. Ook deze journalist was het overigens opgevallen, kennelijk bij bijeenkomsten van de NJK, hoe vriendschappelijk Kuyper met journalisten omging en omgekeerd.

Er bestond rond de eeuwwisseling een toenemende neiging om verslaggevers, naar Angelsaksisch voorbeeld ook wel ‘reporters’ genoemd, als de echte journalisten te zien en hoofdredacteurs minder. Zo zag bijvoorbeeld de in zijn tijd bekende schrijver en verslaggever Bernard Canter het. Hoofdredacteurs als Kuyper waren eerder studeerkamergeleerden, verslaggevers deden het echte werk:

- ¶ Ik wil niets afdingen op de journalistieke begaafdheden van mannen als dr. Kuyper, prof. Van Blom, mr. Macalester Loup [beiden hoofdredacteur van *Het Vaderland*]. Maar hun journalisme was er ten slotte toch een van achter de schrijftafel, een uit de studeerkamer. Zij waren meer geleerden, die in stede van in boeken en tijdschriften hun meeningen te geven, dit deden in een periodiek van den dag. Er bestaat echter nog een ander soort journalisten, menschen die er op uit gaan, menschen, die jaar in jaar uit een anoniemen arbeid

verrichten, die echter een aantal bekwaamheden eischt, bekwaamheden, die voor een deel aangeboren moeten zijn en dus talenten verdienen genoemd te worden. Deze journalisten ‘de reporters’ zijn tot heden veel te weinig gewaardeerd bij degenen, die buiten het vak staan.⁹

Dat Kuyper zichzelf wel degelijk ook als een journalist in beide betekenissen beschouwde, bleek bijvoorbeeld in april 1897 uit zijn antwoord aan C.K. Elout, een journalist van het *Algemeen Handelsblad*. Op diens verzoek om een interview antwoordde Kuyper per briefkaart: ‘Journalisten van professie gebruiken het werkwoord interviewen alleen *actief*.’¹⁰ Het verzoek wees hij dus af, onder journalisten was hij liever journalist dan politicus.

De liefde kwam van twee kanten. In mei 1916 wijdde Kuyper in *De Heraut* een klein artikeltje aan het feit dat nummer 2000 ook de tweeduizendste meditatie bevatte.¹¹ In de 39 jaar van het bestaan van *De Heraut* had hij slechts vier keer de meditatie aan iemand anders moeten overlaten. Die vier meditaties waren geschreven door zijn oudste zoon Herman, toen hijzelf met een dubbele longontsteking in kritieke toestand op een logeerkamer bij vrienden in Brussel had gelegen, in de nazomer van 1894.¹² Maar verder was er nooit een zondag voorbijgegaan zonder een meditatie voor *De Heraut*: ‘Van mijn vaste gewoonte, om op elken Zondag zulk een Meditatie te schrijven, week ik nimmer af, ook al rustte ik na bergbestijging in een berghut uit, of ook al was ik varende op de groote wateren’.

Het punt hier is dat de latere NJK-voorzitter Doe Hans (1882-1946) er een aanleiding in zag Kuyper in het blad van de journalistenkring uitvoerig te eren als journalist. Als journalisten onder elkaar wisten ze allemaal hoe zwaar het was om een wekelijkse rubriek telkens tijdig af te hebben. En dat 39 jaar lang, naast tal van andere verplichtingen:

- ¶ En nog altijd is deze oude heer onze meest productieve journalist. En *hoe* schrijft hij ...? Het is een vreemd gevoel voor me, maar uit den grond van m’n journalisten-hart breng ik aan den journalist ABRAHAM KUYPER de betuiging van m’n ongeveinsde bewondering. Dit is de gestalte, waar-

in hij *voor ons allen* verschijnt als een eerbiedwekkende figuur, één der eersten, zoo niet de aller-eerste onzer.¹³

Het is duidelijk, Kuypers vroegere criticaster Doe Hans zag Kuyper als een journalist en zelfs de meditatie waren in zijn ogen een vorm van journalistiek. In Kuypers eigen tijd was er het model van de Franse hoofdredacteur voorhanden, 'wiens leiding alléén in schrijven bestaat', zoals dat ook gold voor zijn collega bij het *Algemeen Handelsblad* Charles Boissevain, al bestond zowel diens als Kuypers leiding uit nog wel meer dan alleen het schrijven van artikelen.¹⁴

Wordt het antwoord anders wanneer we er hedendaagse opvattingen over de journalistiek naast leggen? Het hangt er om te beginnen van af om welke activiteiten het dan gaat. Ruim een halve eeuw, van 1869 tot 1920, was Kuyper publicitair actief in een viertal bladen, maar nooit meer dan twee tegelijk, een weekblad voor de zondag en het bekende dagblad voor de rest van de week. Parallel daaraan, van 1870 tot 1920, was hij als hoofdredacteur verantwoordelijk voor hetzelfde viertal, respectievelijk *De Heraut* tot 1872, vanaf 1872 *De Standaard* en het *Zondagsblad*, en vanaf 1877 opnieuw *De Heraut*. Daarenboven was hij bestuurslid van de NJK van 1895 tot 1901, de laatste tweeneenhalf jaar als voorzitter.

Al die activiteiten ontplooidde hij grotendeels – en daarin onderscheidde hij zich van een deel van zijn collega-hoofdredacteurs, maar niet van alle – vanuit zijn studeerkamer thuis. Ook als hoofdredacteur van dagblad *De Standaard* vertoonde hij zich niet vaak op de redactie, bijna alle contacten werden schriftelijk onderhouden via een soort koeriersdienst. De dagelijkse kopij en knipsels werden namelijk door een zogeheten loopjongen aan- en afgevoerd, normaliter twee keer per dag, zoals beschreven in hoofdstuk 4. Ook brieven en kattenbelletjes gingen met de loopjongen heen en weer, terwijl redactieleden soms ook bij Kuyper thuis werden ontboden, steevast om zeven uur 's avonds.¹⁵

Leg je die geschreven productie en ook Kuypers werk als hoofdredacteur van *De Standaard* langs de meetlat van de Leidraad van de Raad voor de Journalistiek, dan vallen alle activiteiten en ook de beschreven productie binnen de huidige jour-

nalistieke normen.¹⁶ In elk geval zijn productie was, meer dan die van collega-politici, journalistiek van aard. Ook als hoofdredacteur maakte hij – zo valt uit zijn werk af te leiden, beschreven in hoofdstuk 3 – journalistieke afwegingen, gericht op de actualiteit. Wel was al zijn eigen werk opiniërend van aard en was voor Kuypers de journalistiek een vorm van opinievorming, maar ook dat valt binnen de reikwijdte van de journalistiek volgens de Leidraad, die zelfs columns als journalistiek werk beoordeelt. Eenzelfde gevolgtrekking valt te maken op basis van de Code voor de journalistiek van het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren.¹⁷

Iets ingewikkelder wordt het wanneer we Kuypers werk voor *De Heraut* erbij betrekken. *De Heraut* heette vanaf 1902 voluit *De Heraut van of voor de Gereformeerde Kerken in Nederland* en was dus een vorm van een kerkblad, dat op zondag werd gelezen naast *De Standaard*, die op de zes overige dagen verscheen en aanvankelijk een *Zondagsblad* naast zich had voor de zevende dag. Ook in Kuypers tijd werden het wekelijkse *Zondagsblad* en vervolgens de eveneens wekelijkse *De Heraut* – ondanks de lofzang van Doe Hans – al minder als journalistiek gezien dan dagblad *De Standaard*. Het is dus zijn werk voor en in *De Standaard* dat zijn publieke journalistieke gezicht vormde en waarop dit onderzoek zich concentreert. *De Heraut* komt regelmatig ter sprake wanneer dat aan de orde is, maar wordt niet afzonderlijk geanalyseerd, zoals wel het journalistieke corpus dat Kuypers schreef voor *De Standaard*. Dat alleen al was genoeg om voor een reuzengebergte te worden aangezien.

De literatuur

Abraham Kuypers kennen we in verbazend veel hoedanigheden. Als leider van de eerste Nederlandse politieke partij en premier, als theoloog en aanvoerder van de gereformeerden en als oprichter en meervoudig hoogleraar van de Vrije Universiteit. Op al deze gebieden, met name politiek en theologie, heeft hij een immens corpus aan eigen werk nagelaten. In al deze hoedanigheden is hij ook uitvoerig onderwerp geweest van studie. In de afgelopen eeuw is een indrukwekkende Kuypers-literatuur

ontstaan, waaronder een groot aantal dissertaties. Met name Kuypers theologie is ook internationaal in beeld gebleven en zijn naam leeft bovenal voort als theoloog.

In zijn eigen tijd maakte Kuyper juist ook naam als journalist. Als journalist was hij ruim een halve eeuw actief, langer dan in enige andere functie. Van 1869 tot kort voor zijn dood werd zijn dagelijkse agenda bovenal bepaald door zijn journalistieke werk. Natuurlijk stond zijn journalistiek in dienst van de maatschappelijke en politieke doelen die hij nastreefde. Tegelijk ontwikkelde de journalistiek zich juist in deze tijd tot een zelfstandige professie en ging Kuyper ook in deze ontwikkeling mee. Kuypers journalistieke leven viel precies samen met de doorbraak van massamedia en journalistiek die zich in deze jaren in de westerse wereld voltrok en waartoe hij zich voluit verhiel. Verder was hij vanaf de oprichting van de eerste Nederlandse journalistenorganisatie (1883) ook in de journalistenbeweging actief, vanaf 1898 zelfs als haar voorzitter en internationale ambassadeur.

Opvallend genoeg weten we niet veel van Kuyper als journalist. In letterlijk alle studies sinds zijn dood is de journalist Kuyper verdwenen achter zijn andere activiteiten. Zijn werk als journalist behoort al een eeuw tot de minder bekende kanten van de publieke Kuyper. Vooral van de biografieën zou je anders verwachten, maar ook daarin speelt de journalistiek een ondergeschikte rol. In nieuwere biografieën van Jeroen Koch (2006 & 2020) en James Bratt (2013) wordt er aan Kuypers journalistiek niet meer dan een paar pagina's besteed en aan zijn rol als voorzitter van het jonge journalistengilde nog minder.¹⁸ Hetzelfde geldt voor een oudere biografie van Piet Kasteel, een Leuvense dissertatie uit 1938. Deze studie heeft alle oog voor de politicus en de theoloog, maar niet voor de journalist.¹⁹

Voor alle drie de biografieën geldt dat er opvallend weinig gebruik wordt gemaakt van *De Standaard* als bron, die toen ze werden geschreven nog niet digitaal beschikbaar was. Zonder voortdurende onderdompeling in *De Standaard*, zoals veel tijdgenoten die ondergingen, valt Kuypers rol als journalist blijkbaar weg tegenover zijn andere activiteiten.

De literatuur over Kuyper is dus de afgelopen eeuw grotendeels aan de theoloog en de politicus gewijd, niet aan de jour-

nalist. Een belangrijke uitzondering is een boek dat niet vanuit het Kuyperonderzoek dit onderwerp benadert, maar vanuit de optiek van de mediageschiedenis. Het betreft *Journalistiek in Nederland, 1850-2000*, van Huub Wijfjes.²⁰ Daarin speelt Kuyper een markante rol als de vaak opgehemelde journalist in zijn eigen tijd en ook als voorzitter van de NJK. Wel blijft ook in deze studie het vraagteken staan: hoe kon Kuyper zo productief zijn als journalist en ook als bestuurder, als hij tegelijk ook zoveel andere publieke functies vervulde? Voor Wijfjes is de journalist Kuyper vooral de man van de driestarren, zijn journalistieke antwoord op de actualiteit en de voornaamste reden voor zijn populariteit.

Eveneens vanuit een journalistieke invalshoek is er het portret van Kuyper als journalist in het handboek *Journalisten in Nederland. Een persgeschiedenis in portretten* van Piet Hagen, uit 2002. Het bevat een kleine biografie en een portret aan de hand van de bekende mijlpalen in Kuypers journalistieke leven, met name zijn redevoering bij het jubileum van 25 jaar *De Standard* in het Paleis voor Volksvlucht. Het portret van Kuyper is er één tussen 47 andere portretten van markante journalisten als Conrad Busken Huet en Charles Boissevain, en tussen andere politieke hoofdredacteuren van zijn generatie als Pieter Jelles Troelstra, Herman Schaepman en Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919).²¹

Acht vragen

Deze alternatieve biografie haalt de journalist Kuyper naar voren. Om welke redenen werd Kuyper rond 1900 door vriend en vijand aangewezen als een van de leiders van de Nederlandse journalistiek? Wat maakte hem tot een dominante factor? Wat dreef hem en hoe ontwikkelde hij zijn eigen visie op de journalistiek?

De nadere vraagstelling is ontleend aan een journalistieke methode die ook, in elk geval, in de Angelsaksische wereld bestaat. Het betreft een zestal vragen die elk goed nieuwsbericht moet beantwoorden. In het Nederlands zijn het de 'vijf w's en één h', ofwel: wie, wat, waar, wanneer, waarom en hoe.²²

In het Engels, waaraan deze methode medio twintigste eeuw ontleend moet zijn, zijn dat de vragen: *who, what, when, where, why* en *how*, eveneens 5 w's en één h, maar in een iets andere volgorde. Beide reeksen worden soms nog uitgebreid met een zevende vraag (hoeveel, *how much*), maar dit zestal is telkens de kern.

Lang is de methode herleid tot de Griekse retoricus Hermagoras van Temnos (eerste eeuw v.Chr.), maar in 2010 werd overtuigend betoogd dat ze teruggaat op de zogenaamde 'septem circumstantiae' in hoofdstuk 3 van Aristoteles' *Nicomachische Ethiek*.²³ Ook Thomas van Aquino had deze zeven elementen al herleid tot Aristoteles.²⁴ Voor Aristoteles gaat het erom een onderscheid te maken tussen vrijwillige en onvrijwillige handelingen, een belangrijk onderscheid voor hem. In dit boek zijn ze gebruikt als heuristisch hulpmiddel. Toegepast op het onderzoek naar de journalistiek van Kuyper levert dat de volgende deelvragen en deelantwoorden op, recentelijk, in de constructieve journalistiek, uitgebreid met een achtste, actuele vraag: wat nu? – die leidend is voor de slotbeschouwing. Ook is de eerste deelvraag – wie – volgens dezelfde methode uitgebreid met een nadere vraag: met wie.

1. Wie? Wie was Kuyper als journalist?
2. Met wie? Met welke journalisten onderhield hij welke betrekkingen?
3. Wat? Wat schreef Kuyper als journalist? Analyse van zijn werk in *De Standaard* en andere bladen.
4. Waar? Waar schreef Kuyper als journalist? De rol van plaatsen en reizen.
5. Wanneer? Wanneer werkte Kuyper als journalist? Doorbraak van de journalistiek (1869-1914).
6. Waarom? Waarom werkte Kuyper als journalist? Theoretische beschouwingen.
7. Hoe? Hoe schreef Kuyper als journalist? De grenzen van de stijl.
8. Wat nu? Conclusie en slotbeschouwing: journalist en pluralist.

Het boeiende van Kuypers optreden in de journalistiek is dat deze exact parallel liep met de doorbraak van de journalistiek in de westerse wereld überhaupt, zoals betoogd in hoofdstuk 5. De ‘invention of journalism’ speelde zich af in de tweede helft van de negentiende eeuw en in Nederland was er de doorbraak van de dagbladjournalistiek met de afschaffing van het dagbladzegel in de zomer van 1869. Kuypers journalistieke optreden liep daarmee dus volmaakt in de pas en hij kan gelden als een opvallende representant van de eerste generatie Nederlandse journalisten in de moderne betekenis van het woord. Zonder de afschaffing van het dagbladzegel was zijn dagblad, *De Standaard*, niet mogelijk geweest, en daarmee Kuypers journalistieke optreden niet.

Diende dat optreden nog een groter doel? Zoals betoogd in hoofdstuk 6 was Kuyper een openlijke voorstander van de vrijheid van meningsuiting. Gereformeerden hadden recht op hun aandeel in het publieke debat, maar dat gold ook voor joden, katholieken, radicalen of socialisten. Kuyper was, met andere woorden, een pluralist, en over zijn pluralisme gaat het in de slotbeschouwing. Als pluralist en als democraat opereerde Kuyper in een context waarin weinigen in beide opzichten zo ver durfden gaan als hij. Daarmee was zijn betekenis groter dan alleen die van een emancipator van de gereformeerden, zoals zijn biograaf Koch wil (nog afgezien dat gereformeerden door de Doleantie van de hoofdstroom raakten afgescheiden, het tegendeel dus van emancipatie).²⁵ Als pluralist en democraat ontsteeg Kuyper in zekere zin zijn eigen tijd en werd hij relevant ook voor een tijd als de onze.

En daarmee is het bredere belang van Kuypers optreden in de journalistiek gegeven: Kuyper was een wegbereider en pleitbezorger van de democratische rechtsstaat. In een tijd waarin beide ter discussie staan – zowel de democratie als de rechtsstaat – kan een pleidooi als dat van Kuyper verfrissend aandoen. Hij stond immers nog aan het begin, heeft de doorbraak van de democratie nog meegemaakt, in de jaren direct na de Eerste Wereldoorlog (hij was overigens tegen het vrouwenkiesrecht, wilde een kiesrecht voor gezinshoofden, en gaf die nederlaag niet graag toe). Ook de rechtsstaat stond nog betrekkelijk aan het begin, kende nog niet de latere vanzelfspre-

kendheid. Kuyper stond in veel opzichten aan de wieg van een moderne samenleving die inmiddels onder druk staat, vanuit verschillende perspectieven. Het loont de moeite hem ook daarop te bevragen: welke plurale samenleving stond Kuyper voor ogen en hoe zag de journalistiek eruit waarmee hij deze plurale samenleving wilde bedienen?

De relevantie van dit boek is zo wel aan te geven. Omdat het Kuyper te doen was om een groter maatschappelijk goed dan alleen de ontwikkeling en emancipatie van zijn eigen aanhang, is veel van wat hij nastreefde onverminderd actueel.